

פרק ב': מהי דמוקרטיה?

ערכים, עקרונות ומאפיינים של המשטר

הדמוקרטי

- דמוקרטיה היא מילה יוונית שמשמעותה "שלטון העם", כלומר, הדמוקרטיה ביסודה היא מסגרת מדינית, שהעם הוא מקור סמכותה והוא המנהל אותה (או נציגיו הנבחרים). דמוקרטיה היא מכלול של עקרונות וערכים שביסודם עומד האדם.

עקרונות דמוקרטיים

עקרון הוא קו מנחה, כלל, דרך פעולה. העקרונות הדמוקרטיים מהווים את הקווים המנחים וכללי הפעולה במסגרתם פועלת הדמוקרטיה. על מנת שדמוקרטיה תתקיים, עליה לכלול את כל העקרונות הדמוקרטיים. ישנם עקרונות דמוקרטיים המשויכים לדמוקרטיה הפורמלית וישנם כאלה המשויכים לדמוקרטיה המהותית, אך כולם הכרחיים לקיומה של דמוקרטיה. כל עקרון דמוקרטי הוא תנאי הכרחי אך לא מספיק לקיום דמוקרטיה.

עקרון שלטון העם

הגדרה: על פי עקרון זה הריבון במדינה, השולט במדינה, הוא העם, כלומר כלל האזרחים. העם הוא זה שמקבל את ההחלטות במדינה ואין אף גוף או מוסד שיכול לקבוע עבורו את הדברים. כלל האזרחים בוחרים נציגים שפועלים בשמם ולמענם. לכלל האזרחים ישנן דרכים שונות להשפעה על השלטון מלבד בחירת הנציגים.

שלטון העם יכול להתקיים בשני אופנים – על ידי דמוקרטיה ישירה ועל ידי דמוקרטיה עקיפה. **דמוקרטיה ישירה:** צורת שלטון בו כלל האזרחים מעורבים בקבלת ההחלטות במדינה ובניהולה של המדינה ללא כל מתווכים או נציגים.

דמוקרטיה עקיפה/ייצוגית: צורת שלטון בו כלל האזרחים בוחרים נציגים שיקבלו עבורם את ההחלטות במדינה. הנציגים (נבחרים הציבור) הם המנהלים את המדינה והעם (הריבון) בוחר אותם לתקופה מוגבלת ובכך מסמיך אותך לקבל החלטות.

היות ובמדינה המודרנית בלתי אפשרי שהעם יקבל את כל ההחלטות, החליטו להנהיג דמוקרטיה עקיפה/ייצוגית כדי לממש את עקרון שלטון העם.

מדוע החליטו להנהיג דמוקרטיה עקיפה במדינה המודרנית?

- גודל האוכלוסייה אינו מאפשר את שיתופה בקבלת ההחלטות, היות והמדינות המודרניות מורכבות ממיליוני אזרחים.
- לאזרחים אין את הידע והמידע כדי לקבל החלטות לאחר שיקול דעת בכל אחד מנושאי המדינה (למשל מודיעין בענייני צבא).

- המורכבות של הבעיות במדינה המודרנית מצריכות התמחות, הכשרה, מיומנות ומקצועיות וזאת לשם קבלת החלטות . לרוב העם אין את המומחיות הזו (למשל מומחים לכלכלה, לתחבורה...).
- המערכת הפוליטית היא מערכת מורכבת ויש צורך בהכרתה ובהבנתה גם בעת ביצוע החלטות. למרבית האזרחים אין את הידע הדרוש לשם כך.

נקודות להשוואה בין דמוקרטיה ייצוגית לדמוקרטיה ישירה:

דמוקרטיה ייצוגית	דמוקרטיה ישירה	נקודות להשוואה
בית הנבחרים – הפרלמנט (בישראל – הכנסת).	אסיפת העם	הגוף המחליט
הנציגים שנבחרו בבחירות על ידי האזרחים.	כלל האזרחים	המשתתפים בקבלת ההחלטות
לבחור את הנציגים, לבקר ולפקח על השלטון על ידי אמצעים שונים (הפגנות, עצרות, מכתבים, תקשורת, שביתות, עצומות ועוד).	להשתתף בתהליכי קבלת ההחלטות ובניהול המדינה	תפקיד האזרחים
העם – האזרחים	העם – האזרחים	הריבון במדינה

משאל עם - הליך של דמוקרטיה ישירה בדמוקרטיה המודרנית

משאל עם הוא הליך דמוקרטי ישירה שבאמצעותו מביעים האזרחים את עמדתם בשאלה מוגדרת בהצבעה "בעד" או "נגד" וזאת כדי לקבל החלטה בבעיות חברתיות ופוליטיות מרכזיות, עקרוניות ומשמעותיות. השאלה המוצגת לעם מנוסחת בידי השלטון וההכרעה בה היא חד משמעית. משאל העם מבטא את רעיון הדמוקרטיה הישירה שמקורו ביוון העתיקה והוא מקובל ונפוץ היום בכמה דמוקרטיות כגון שווייץ, אוסטרליה, קנדה ועוד, אף שהשימוש בו אינו קבוע.

הדעות חלוקות ביחס לנחיצות של משאל העם וליעילות שלו בדמוקרטיה המודרנית.

יתרונות משאל העם	חסרונות משאל העם
העם משתתף בקבלת ההחלטות בנושאים ספציפיים ובכך עקרון שלטון העם בא לידי ביטוי בצורה ברורה.	הבעת אי אמון במוסדות השלטון הנבחרים.
משאל עם יוצר מעורבות אזרחית	קיימת בעיה בניסוח השאלה ואפשרות לערוך מניפולציות בה. נשאלת השאלה מי מנסח את השאלה.
השלטון מקבל לגיטימציה נוספת וחזקה מאוד לפעול בסוגה הספציפית שהועלתה במשאל העם.	במשאל עם ניתן לענות רק כן/לא בעד/נגד וברוב המקרים הבעיות מורכבות יותר ודורשות תשובות מורכבות יותר.
	משאל עם מוריד אחריות מנבחרי הציבור.
	קיימת סכנה של עריצות רוב כאשר במדינה יש רוב ומיעוט ברורים.

השתתפות האזרחים – השתתפות אזרחית- פוליטית

במדינה דמוקרטית הציבור צריך להשתתף בחיים הפוליטיים כדי להשפיע על השלטון וכדי לממש את העיקרון של **שלטון העם**. **השתתפות פוליטית** באה לידי ביטוי בבחירות, בהפגנות, בהקמת ארגוני פיקוח (בלתי פורמליים) על השלטון, בכתיבת עצומות, שותפות בוועדי שכונות ועוד. מידת ההשתתפות הפוליטית שונה ממדינה למדינה. כמו כן, אנשים שונים משתתפים באופן שונה ובמידה שונה בזירה הפוליטית. מידת ההשתתפות האזרחית תלויה קודם כל ברצונם של האזרחים לפעול. השתתפות האזרחית היא ביטוי לעקרון שלטון העם. ללא השתתפות פוליטית של האזרחים דמוקרטיה לא יכולה להתקיים. ההשתתפות הפוליטית בדרך כלל באה לידי מימוש כתגובה לאירועים ציבוריים ופוליטיים (אנשים יוצאים להפגין, מגישים בג"צ וכו').

בחירות דמוקרטיות

הבחירות הן הליך באמצעותו בוחרים את השלטון במדינה דמוקרטית. עצם הידיעה של נבחר ציבור שהוא יעמוד שוב לבחירה מגבילה ומרסנת את התנהלותו. הבחירות קובעות את דמות השלטון במדינה והן נערכות בדרך של הכרעת רוב.

כדי שבחירות תהיינה דמוקרטיות, חייבים להתמלא כמה תנאים –

תנאים לקיומן של בחירות דמוקרטיות:

1. **כלליות** – כלל האזרחים מעל גיל מסוים זכאים לבחור ולהבחר למוסדות הנבחרים במדינה.
2. **שוויוניות** – לכל מצביע יש קול אחד וכל קול שווה למשנהו.
3. **חשאיות** – איש מלבד הבוחר אינו יכול לדעת מה בחר. בכך מובטח שהבוחר לא יושפע מלחצים של גורמים שונים.
4. **מחזוריות** – קיום בחירות חוזרות ונשנות במרווחי זמן ידועים וקבועים מראש. בכך נמנעת עריצות השלטון.
5. **התמודדות חופשית** – הבחירות מאפשרות תחרות הוגנת הנשענת על זכויות וחירויות פוליטיות (כגון חופש הביטוי וההתאגדות). כמו כן, ישנם לפחות שני מתמודדים ואוסרה השפעה העל המצביעים באמצעות איום, שוחד וכו'.

שיטות בחירות

בדמוקרטיה שונות קיימות שיטות בחירות שונות. שיטות הבחירה מובחנות על ידי שלושה מאפיינים עיקריים:

- א. **היותן ארציות או אזוריות – בבחירות אזוריות** מחלקים את האמדינה לאזורי בחירה שונים ומכל אזור נבחר נציגים שייצגו אותם בפרלמנט. מספר אזורי הבחירה משתנה ממדינה למדינה. **בבחירות ארציות**, כל הארץ היא אזור בחירה אחד ואין נציגים אזוריים, אלא נציגים לאומיים (הבחירות נערכות במועד אחד).
- ב. **היותן אישיות או רשימתיות – בבחירה האישית** הבוחר מצביע עבור מועמד מסוים (כמו בבחירות בארה"ב לנשיאות). **בבחירות הרשימתיות** הבוחר מצביע עבור רשימה מפלגתית המוכנה מראש בבחירות בתוך המפלגה או בשיבוץ אחר (כמו בבחירות לכנסת, בהן מצביעים למפלגות – הליכוד/העבודה וכו').
- ג. **היותן רוביות או יחסיות – בבחירות יחסיות** מספר המושבים בפרלמנט מייצג את כמות הבוחרים של המפלגה בעם (כך למשל מפלגה שקיבלה 20% מהקולות תקבל 20% מהמושבים בפרלמנט). **בבחירות רוביות** המועמד שקיבל את מירב הקולות הוא זה שנבחר ואילו המועמד השני מפסיד (כמו בבחירות לראשות העיר). לאור זאת אפשר להבין שבחירות רוביות חייבות להיות אישיות ובחירות יחסיות חייבות להיות רשימתיות.

שילובים שונים של המאפיינים האלה יוצרים שיטות בחירה שונות, שהעיקריות שבהן הן השיטה היחסית-רשימתית-ארצית והשיטה הרובית-אישית אזורית.

שיטת הבחירות היחסית - רשימתית-ארצית (השיטה הנהוגה בישראל) – בשיטה זו בוחרים בכל המדינה ברשימה של מועמדים (מפלגה) לכנסת ומונים את הקולות שקיבלה כל רשימת מועמדים. כל רשימה שקיבלה מספיק קולות, מקבלת מושבים בפרלמנט (בישראל בכנסת), באופן יחסי למספר הקולות שקיבלה כל מפלגה מציבור הבוחרים (מפלגה שקיבלה שליש מקולות הבוחרים, תקבל שליש מהמושבים בפרלמנט למשל). שיטת בחירות זו מדגישה את עקרון הייצוגיות, כיוון שמאפשרת ייצוג למגוון הקבוצות והדעות באוכלוסייה.

שימו לב: שיטת הבחירות בישראל הינה שיטה רשימתית – יחסית – ארצית.

תרבות פוליטית דמוקרטית

כדי שהדמוקרטיה תתקיים, לא מספיק לקיים בה משטר דמוקרטי וחוקים דמוקרטיים, אלא על האזרחים לאמץ ולהפנים **תרבות פוליטית דמוקרטית**. תרבות, או התנהגות זו כוללת **שלושה עקרונות דמוקרטיים** המשתייכים לדמוקרטיה כערך – עקרון הפלורליזם, עקרון ההסכמיות ועקרון הסובלנות. להלן יוצגו עקרונות אלה:

עקרון הפלורליזם

הגדרה: עקרון דמוקרטי המדגיש את ההכרה בקיומן בזכות לקיומן של דעות שונות, צרכים שונים ורצונות שונים בחברה. לפי עקרון זה, בדמוקרטיה ישנה גם אפשרות **לביטוי ומימוש** של מגוון דעות, ושינה גם הכרה בזכות קיומן של התאגדויות וקבוצות שונות.

דרכי הביטוי של הפלורליזם בחברה:

- פלורליזם כלכלי, כלומר קיום ארגוני עובדים בחברה.
  - פלורליזם חברתי, כלומר ארגונים כמו ויצ"ו, יד שרה ועוד.
  - פלורליזם תרבותי-חינוכי, כלומר ארגון חובבי הג'אז, בתי ספר דמוקרטיים ועוד.
  - פלורליזם פוליטי – קיומן של מפלגות פוליטיות שונות.
  - פלורליזם במבנה החוקתי-מוסדי, קיום רשויות השלטון (מחוקקת, מבצעת, שופטת).
- חשיבותו של עקרון הפלורליזם – העיקרון נותן ביטוי למרכיבים דמוקרטיים כגון:**

- פיזור הכוח הפוליטי.
- מתן לגיטימציה למאבקי כוח בין מפלגות וארגונים.
- השתתפות הציבור ויישומו של עקרון שלטון העם.
- מתן לגיטימציה לשונות בין בני אדם.

עקרון הסובלנות

הגדרה: הסובלנות פירושה לקבל ולכבד את השונה ממני בדעותיו ובאורח החיים שלו וזאת למרות הסבל, א אי הנוחות שהדבר גורם לי. בשל הסובלנות האזרחים נמנעים מתגובות אלימות כנגד אזרחים אחרים שעיימם אני במחלקות, והשלטון נמנע מהפעלת סמכותו הכוחנית כנגד המבקרים אותו. ללא סובלנות לא יכול להתקיים פלורליזם!

חשיבותה של הסובלנות לדמוקרטיה

- הסובלנות מאפשרת מימוש של זכויות אדם.
- מאפשרת תחרות חופשית בשוק הדעות.
- תורמת ליציבות המשטרים הדמוקרטיים כי היא מאפשרת קיום ללא אלימות של כל דעה.
- הסובלנות מעניקה לגיטימציה לדעות שונות ומאפשרת חילופי שלטון, שהם תנאי הכרחי לדמוקרטיה.

עקרון ההסכמיות

הגדרה: ההסכמיות היא היכולת לחיות ביחד למרות חילוקי הדעות המתקיימים בדמוקרטיה בשל הסכמה רחבה על מגוון נושאים. ההסכמה הרחבה יוצרת את גבולותיה של החברה ומגדירה את המשותף בה בנושאים עקרוניים כגון צורת המשטר, יחסי דת ומדינה ועוד. ההסכמיות מאפשרת קבלת החלטות, ומקדמת יציבות שלטונית וחברתית.

ככל שעולה רמת ההסכמיות עולה רמת היציבות במדינה.

(בישראל למשל יש הסכמיות על כך שהמדינה היא מדינה יהודית ודמוקרטית, על כך שיש לקבל את החלטותיו של השלטון הנבחר, על התנהלות המדינה לפי הלוח העברי ועוד).

עקרון הכרעת הרוב ושמירה על זכויות המיעוט

הגדרה: עקרון דמוקרטי הקובע כיצד מתקבלות החלטות. המשטר הדמוקרטי מתאפיין בריבוי דעות ועמדות וההחלטה על האפשרות על פיה רוצים לנהוג מתקבלת על ידי בחירה של רוב הבוחרים (רוב האזרחים/רוב הנציגים וכו'). הכרעת רוב קובעת כי ההחלטה המתקבלת היא זו שקיבלה את תמיכת הרוב. על פי עקרון זה, על המיעוט לקבל את דעת הרוב ואת ההכרעה הדמוקרטית. יחד עם זאת, הרוב מחויב להגן על זכויות המיעוט.

סוגים שונים של רוב

נהוג להבדיל בין שלושה סוגים שונים של רוב בעת קבלת החלטות:

1. **רוב רגיל** – קבלת הכרעה במספר הקולות הרב ביותר של האנשים **שהשתתפו** בהכרעה. (בכנסת: 27 מול 16)
2. **רוב מוחלט** – קבלת הכרעה ביותר מ-50% מכלל **המצביעים או הבוחרים**. (בכנסת: 61 ח"כ ומעלה התומכים בהחלטה).
3. **רוב מיוחס/מיוחד** – קבלת הכרעה באמצעות אחוז מוגדר מראש של בעלי זכות הצבעה שהוא גדול יותר מרוב מוחלט. למשל שני שלישי או 80% מהקולות. רוב מוחלט ורוב יחסי נהוגים בעת הכרעות משמעותיות יותר מהרגיל כמו תיקון בחוקה/הדחת נשיא וכו'.

סכנת עריצות הרוב – זכויות המיעוט כבלם לעריצות הרוב

עריצות רוב היא שימוש לא דמוקרטי בעקרון הכרעת הרוב. במצב זה הרוב מנצל את כוחו לרעה ופוגע בזכויות המיעוט, או מקבל החלטות שלא יאפשרו למיעוט לצבור כוח ולהפוך לרוב.

לאור זאת, לעקרון הכרעת הרוב יש שני מובנים – מובן פורמלי ומובן מהותי:

עקרון הכרעת הרוב במובנו הפורמלי משמעו כי ההחלטות מתקבלות בדרך של הכרעת רוב.

עקרון הכרעת הרוב במובנו המהותי כוונתו שאסור **שהתוכן** של ההחלטות שהתקבלו בהכרעת רוב יהיה לא דמוקרטי (כלומר, פוגע בזכויות אדם/מיעוט וכו').

עקרון זכויות האדם והאזרח

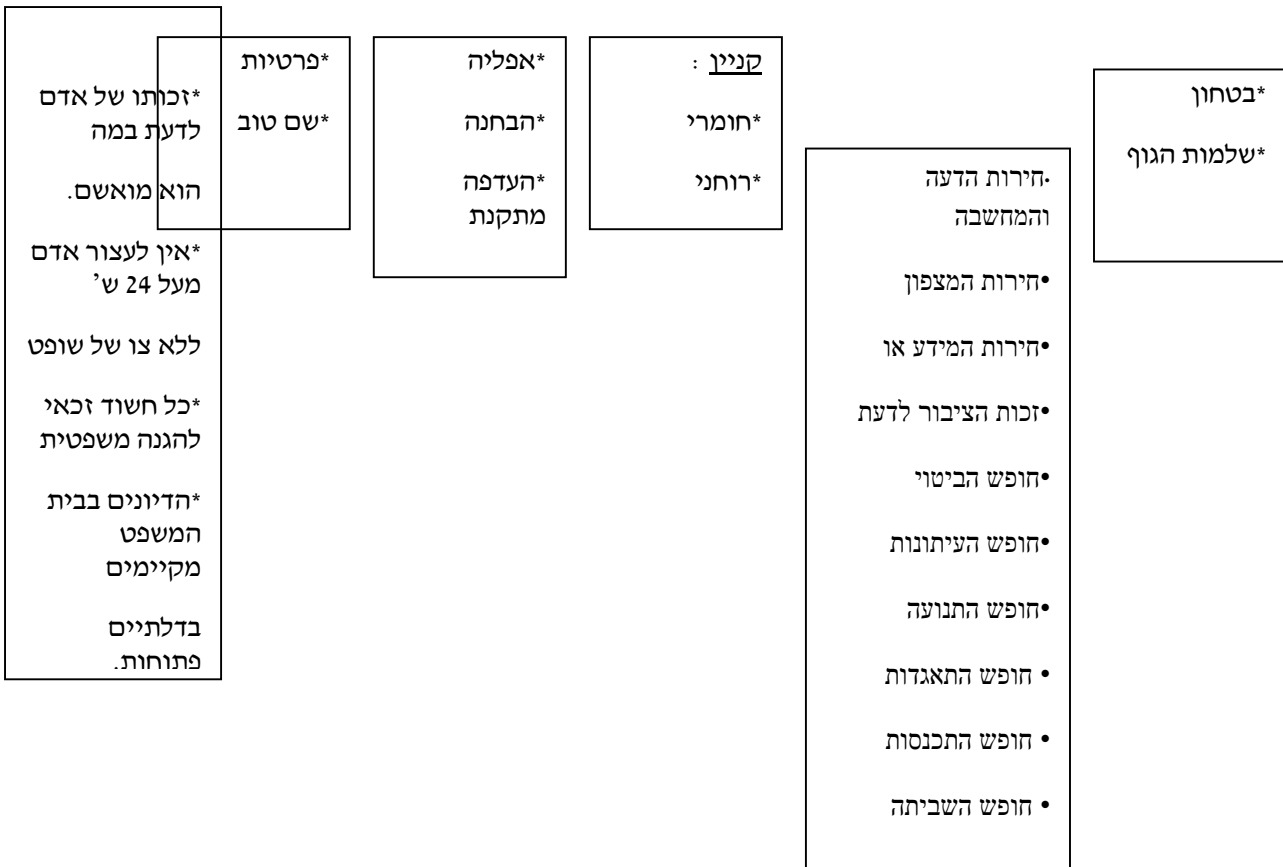
הגדרה: זכויות האדם, או זכויות יסוד, או זכויות טבעיות הן זכויות שכל אדם זכאי להן מעצם היותו אדם. הזכויות ניתנות לבני האדם בשל כבודם האנושי והמדינה מחויבת להגן עליהן ואסור לה לקחת אותן.

זכויות האזרח ניתנות לאדם מעצם היותו אזרח במדינה. ללא הזכויות האלה, מדינה אינה נחשבת לדמוקרטית, היות ובאמצעותן האזרח יכול לבחור, להיבחר ולממש את עקרון שלטון העם.

זכויות האדם - זכויות טבעיות זכויות יסוד

זכויות האדם הטבעיות נובעות מעצם היותו אדם שניברא בצלם אלוהים, איז השלטון מעניק לאדם את הזכויות על כן אינו יכול להחטו.

חיים	חירות	קניין	שוויון	כבוד	הליך הוגן

להלן פירוט זכויות היסוד – זכויות האדם – הזכויות הטבעיות:

זכויות בסיסיות – זכויות יסוד של כל אדם

הזכות לחיים והזכות לביטחון (Life and Liberty) - הזכות לחיים ולביטחון משמעה **זכותו של כל אדם לחיות מבלי לחשוש מפגיעה גופנית או נפשית (פיזית או מילולית) המסכנת את חייו או פוגעת בשלמות גופו**. כדי להבטיח מימושה של הזכות על המדינה לספק לאדם את ההגנה הדרושה, כלומר – להגן עליו מפני פגיעה. [כחלק מחובתה הכללית של המדינה להגן על כל הזכויות ולאפשר את מימושן].
[דילמות מוסריות הנוגעות בזכות זו - המתת חסד, הפלה מלאכותית, עונש מוות, טיפול בחולה סופני בניגוד לרצונו, יחס החברה להתאבדות ועוד – דילמות אלה, ברובן, נובעות מהשאלה: האם חובת המדינה להגן על חיי האדם גם כשהוא מבקש לפגוע בעצמו, כלומר, לממש את זכותו לחירות?]
(ע. 135)

הזכות לחירות - זכותו של כל אדם לחופש בחירה ולחופש פעולה לעשות ולנהוג כראות עיניו. זכות זו נובעת מההכרה בעובדה שהאדם הוא יצור תבוני, אוטונומי, אחראי על גופו ועל חייו. (החירות בחברה האנושית איננה מוחלטת; היא אפשרית כל עוד אין מימושה פוגע בחירותו של אדם אחר, או בערכים יסודיים של החברה/המדינה אליה משתייך הפרט).

כל החירויות ניתנות למימוש כל עוד אין עליהן מגבלה מוסרית או חוקית!

חירויות שונות נגזרות מהזכות לחירות: (פירוט מלא - ע' 141-137)

חירות המחשבה והדעה - זכותו של כל אדם לחשוב ולגבש לעצמו דעה בכל נושא ועניין. חירות הדעה היא זכות מוחלטת ומצביעה על היותו של האדם יצור תבוני; יצור חושב, אוטונומי וביקורתי.

חופש הביטוי, זכות הציבור לדעת וחירות המידע -

חופש הביטוי - החופש של כל אדם לבטא כל דעה, רגש, אמונה, העדפה בכל דרך: אמצעי תקשורת (כתובה ואלקטרונית), אמנות לסוגיה (ספרים, מחזות וכו'), הפגנות, תקשורת בין-אישית (טלפון, מכתבים, אינטרנט וכו'), צורת לבוש ועוד.

זכות הציבור לדעת וחירות המידע זכותו של כל פרט לדרוש ולקבל מידע שיאפשר לו לגבש לעצמו עמדה ודעה בכל עניין ודבר. מידע שיאפשר לו, בין היתר, לפקח ולבקר את פעולות השלטון. חובתן של רשויות השלטון להבטיח את חירות המידע בכך שיספקו לפרט מידע המצוי ברשותן על הנעשה במדינה ועל עניינים המשפיעים על חייו ואיכותם. הבטחת חירות המידע על ידי המדינה תאפשר את מימושה של זכות הציבור לדעת.
=====

חופש העיתונות - אחת הדרכים החשובות למימוש חופש הביטוי וחירות המידע / זכות הציבור לדעת. עיתונות חופשית פירושה תקשורת עצמאית, שאינה תלויה בשלטון. (ראה פיקוח וביקורת על השלטון - ע' 199).
חופש ההפגנה - אחת הדרכים למימוש חופש הביטוי. חירות האסיפה, התהלכה וההפגנה. זוהי דרך ביטוי קולקטיבית, המאפשרת הבעת דעה בפומבי והשגת הד ציבורי (השפעה על דעת הקהל ועל הנושאים העומדים לדיון ציבורי).

חופש המצפון - זכותו של כל אדם לאמץ לעצמו ערכים מוסריים ולנהוג על פיהם. זכותו של אדם לסרב לבצע פעולה שנוגדת את מצפונו. (עבירה על החוק מסיבות מצפוניות - ראה פרק שלטון החוק - ע' 215-214).

חופש הדת - חופש דת וחופש מדת.

חופש דת - החופש של כל פרט להאמין ולקיים את מנהגי הדת וטקסי הפולחן, מצוות וטקסי פולחן דתיים.

חופש ההתאגדות - הזכות של כל פרט להתאגד בקבוצות במטרה לקדם אינטרסים שונים - חברתיים, פוליטיים, כלכליים ואחרים. [ככלל, הדמוקרטיה אינה מגבילה התאגדות, למעט כזו שבמטרתה פוגעת באושריות (ביסודות) הדמוקרטיה. (ראה פרק גבולות בדמוקרטיה, ע' 229)].

חופש התנועה - החופש של כל אדם לנוע ממקום למקום. זכותו של הפרט לנוע בחופשיות בתחומי המדינה וזכותו לצאת מהמדינה לחו"ל ולחזור אליה ללא הגבלה.

חופש העיסוק – כל אדם יכול לבחור לעסוק בכל מקצוע או מקום עבודה שירצה, ולפעול במקום ובדרך הרצויים לו, לשם הבטחת צורכי הקיום שלו ולהגשמה עצמית.

במקרים של התנגשויות בין זכויות וערכים נוהגת המדינה בדרך של **"שקלול ואיזון"**. (ע')

(171 – 170)

הזכות לקניין – זכותו של כל אדם להיות בעל רכוש, לשמור עליו וליהנות ממנו ללא חשש שיילקח ממנו. אין לעשות שימוש בקניינו של אדם ללא רשותו. קניין יכול להיות חומרי (מוחשי – קרקע, בית, כסף וכו') או רוחני (זכויות יוצרים, רישום פטנט על שמו וכו'). אין לסלף, לפגום או לשנות יצירה שיש לגביה זכויות יוצרים.

קניין הוא כל דבר בעל ערך כלכלי. (ע. 142)

הזכות לזיוון – זכותו של כל אדם, ללא הבדל דת, גזע ומין, לקבל יחס זהה לזולתו.

כל בני האדם שווים בערכם ובזכויותיהם. על החברה והמדינה להתייחס בצורה שווה לכל בני האדם. שוויון בא לידי ביטוי ב:

-שוויון בפני החוק (הן מבחינת תוכן החוק והן מבחינת אכיפת החוק)

-שוויון פוליטי

-שוויון הזדמנויות כלכלי וחברתי

כל התייחסות שונה היא אפליה, אולם ישנם מצבים בהם היא מוצדקת ו/או רלוונטית:-

מדיניות של הבחנה – התייחסות שונה לאנשים שונים כשהשוני ביניהם רלוונטי לנושא ההתייחסות. [בשל צרכים מיוחדים שלהם (כגון: נכים, מחוננים, גיל) או בשל דרישות רלוונטיות (כגון: כישורי עבודה מיוחדים, השכלה)].

מדיניות של העדפה מתקנת – אפליה לטובה של קבוצת אנשים שקופחה בעבר (חברתית / כלכלית). מוגבלת בזמן, במטרה להביא לצמצום פערים בחברה (עד הבאתה של הקבוצה לבסיס הזדמנויות שווה לקבוצות אחרות). וכן לשינוי יחסה הסטריאוטיפי של החברה לקבוצה המקופחת.

אפליה פסולה - התייחסות שונה לא לגיטימית. התייחסות שונה לבני אדם שווים ללא סיבה מוצדקת או לבני אדם שונים שהשוני ביניהם לא קשור (לא רלוונטי) לנושא ההתייחסות. (פגיעה לא מוצדקת בזכות לשוויון) (ע' 143-147)

ההבדלים שבין העדפה מתקנת להבחנה:

העדפה מתקנת	הבחנה	
-------------	-------	--

למי מיועדת	לאדם שנזקק לה	לקבוצה שקופחה בעבר ולכל אדם החבר בקבוצה גם אם הוא אישית אינו זקוק להעדפה.
מה הסיבה	לאפשר לאדם בעל צורך/בעיה/קושי להתמודד באופן שווה	תיקון עוול שנגרם לקבוצה בשל מדיניות קיפוח, דעות קדומות, נסיבות היסטוריות, תיקון עיוות ביחס לקבוצה.
מהי המטרה?	לאפשר להתמודד באופן שווה, לאפשר לממש את הפוטנציאל	צמצום פערים ומחיקה של דעות קדומות.
מי נותן?	מדיניות הנקבעת על ידי המדינה בחוק ומחייבת מוסדות ציבור, ארגונים, מקומות עבודה.	מדיניות הנקבעת על ידי המדינה בחוק ומחייבת מוסדות ציבור, ארגונים, מקומות עבודה.
לאיזו תקופה?	קבועה או זמנית בהתאם לצורך (אין כל כך משמעות לזמן)	זמנית עד שהפער יצטמצם.
איזה מובן של הדמוקרטיה בא לידי ביטוי?	דמוקרטיה מהותית	דמוקרטיה מהותית
איזו גישה של המדינה הדמוקרטית היא מבטאת?	סוציאל דמוקרטית – קיימת גם במדינות הדוגלות בגישה הליברלית	סוציאל דמוקרטית – קיימת גם במדינות הדוגלות בגישה הליברלית.
דוגמא	הסעות לתלמידים נכים לבית הספר.	שריון מקומות לנשים ברשימות לכנסת.

הזכות להליך הולך - זכותו של כל אדם הנמצא בהליך משפטי שזכויותיו הטבעיות לא ייפגעו מעבר למה שנדרש לצורך החקירה והמשפט. מטרת הזכות למנוע פגיעה לא מוצדקת בזכויות היסוד של האדם ולהגן על זכויותיו מפני שרירות השלטון.

על-מנת להבטיח את קיומו של הליך משפטי הוגן ננקטים אמצעים שונים כגון:

- אין לערוך חיפוש בכיתו של אדם ללא צו בית-משפט.
- אין לעצור אדם לתקופה ארוכה (בישראל - מעל 24 שעות) ללא הבאתו בפני שופט.
- אין להעניש אדם ללא משפט. (אדם נחשב חף-מפשע כל עוד לא הוכחה אשמתו.)
- זכותו של אדם לדעת במה הוא מואשם. (כתב האישום והראיות עליהן הוא מתבסס).
- זכותו של כל אדם לקבל הגנה משפטית – ייצוג משפטי ע"י עו"ד (סנגור), ייצוג משפטי הולם.
- זכותו של אדם למשפט פומבי. (פתוח לציבור / בדלתיים פתוחות).
- הזכות שהמשפט יתנהל בפני שופטים בלתי-תלויים (עצמאיים, ניטרליים, אובייקטיביים).
- זכותו של אדם לערער על פסיקת בית-משפט בעניינו. (ע' 147-148)

הזכות לכבוד – זכותו של כל אדם שלא להיות נתון ליחס משפיל ומעליב. מקורה של זכות זו בתחושתו הסובייקטיבית של האדם ובדימויו העצמי. כל פגיעה בכבודו העצמי של האדם - העלבה, השפלה פיזית או מילולית - היא פגיעה בזכותו של הפרט (האדם) לכבוד.

מזכות זו נגזרות זכויות נוספות: _____ (ע' 148-151)

הזכות לפרטיות - זכותו של כל אדם לחיות ללא חשיפה, התערבות או חדירה לחייו. זכותו של אדם שלא יחדרו לתחומו הפרטי ללא רשותו. זכותו של אדם שלא יגעו בחפציו ובגופו ו/או יאספו לגביו מידע ו/או יפרסמו פרטים על אודותיו ללא הסכמתו.

הזכות לשם פרט - זכותו של כל אדם ששמו לא יוכפש. זכותו של כל אדם שלא יפרסמו מידע שקרי על אודותיו, מידע שיש בו כדי לפגוע בשמו ובדימויו הציבורי.

זכויות האזרח – זכויות פוליטיות

זכויות האזרח ניתנות לאדם מעצם היותו אזרח במדינה. ללא הזכויות האלה, מדינה אינה נחשבת לדמוקרטית. אלה הן זכויות שהן ביסודו של השלטון הדמוקרטי ומאפשרות קיומן של העקרונות הדמוקרטיים כמו שלטון העם. הזכויות כוללות את הזכויות הבאות:

1. **הזכות לבחור ולהיבחר** – מימוש עקרון שלטון העם בכך שהאזרחים בוחרים את נציגיהם לשלטון ואף יכולים להציע עצמם כנציגים.
2. **חופש ההפגנה והמחאה** – לכל אזרח יש את הזכויות הפוליטיות – לא רק לבחור ולהבחר, אלא גם להפגין, להביע דעה, להעביר ביקורת ועוד. לכל אזרח יש גם את הזכות לטעון שהשלטון פועל בצורה לא טובה וכי עליו לפעול אחרת.
3. **חופש ההתאגדות הפוליטית** – לכל אזרח זכות להיות חלק מקבוצה, פוליטית או פרטית, לכל מטרה שהיא. לכל אזרח זכות להקים קבוצה שכזו.

חובות האדם כאדם וחובות האדם כאזרח

נהוג להבחין בין חובות האדם כאדם וחובותיו כאזרח:

חובות האדם כאדם – הזכות של אדם אחד היא חובתו של אדם אחר. חובתו של האדם כאדם לשמור על זכויותיו של האחר.

כדי שאפשר יהיה לממש את זכויות האדם, על כל אדם להכיר בזכויותיו של האחר. כך הדיבר "לא תרצח" מאפשר את הזכות לחיים ולביטחון והדיבר "לא תגנוב" מאפשר את הזכות לקניין וזאת בזכות העובדה שהאדם שומר ומכבד את זכויותיו של האחר. אם כן, חובתו של אדם כאדם להימנע מפגיעה בזולת, בכבודו, בגופו ובקניינו. יש לגלות סובלנות כלפי האחר. כמו כן, על האדם מוטלת **חובה** להתריע על עוולות הנגרמות לאדם אחר בבחינת "לא תעמוד על דם רעך".

חובות האדם כאזרח – חובתו של אדם כלפי מדינתו וכלפי האזרחים החיים יחד עימו בקהילה המדינתית נובעת הן מחוק והן ממודעותו של האזרח להיותו אזרח.

מתוקף חוק, על האזרח **לציית לחוקי המדינה** ולשמור על הסדר הציבורי. עליו **לשלם מיסים**, כגון מס הכנסה ומס בריאות. כמו כן, עליו למלא את **חובת השירות הביטחוני** במדינות בהן הדבר נדרש (כמו בישראל) ועליו להיות **נאמן למדינתו**.

מתוקף מודעותו של האזרח להיותו מרכיב בשרשרת המאפשרת את הדמוקרטיה, עליו **להשתתף בחיים הפוליטיים** וכן **להתריע על עוולות** הנגרמות לפרט ולקבוצה, וכן **לבקר ולפקח על השלטון**.

שימו לב: הזכות של אדם אחד היא חובתו של אדם אחר. זהו הקשר המתקיים בין זכויות לבין חובות.

התנגשויות ואיזונים בין זכויות – יחסיותן של זכויות האדם

כל הזכויות אינן מוחלטות, אלא מוגבלות (מלבד הזכות לחופש הדעה והמחשבה שאינה יוצאת מהכוח אל הפועל – אינה יוצאת מפיו של אדם). זכויות עלולות להתנגש הן בקרבו של אדם יחיד (הזכות לפרטיות בחיפוש בכניסה לקניון והזכות לחיים וביטחון) והן בחברה (חופש העיתונות והזכות לצנעת הפרט). לעיתים, זכויות אף נוגדות את האינטרס הציבורי (כאשר מפקיעים אדמות פרטיות לשם סלילת כביש או ביטול חופש העיתונות לשם שמירה על ביטחון המדינה).

במקרים בהם מתקיימת התנגשות בין זכויות יש לפעול בדרך של **שקלול ואיזון** בין הזכויות המתנגשות. יש להציב את הזכויות זו מול זו ואז יש לשקול את כל אחת מהזכויות מבחינה ערכית ולראות אילו ערכים היא מייצגת. אז יש לראות אילו ערכים חשובים יותר וכיצד ניתן למזער את הפגיעה בזכויות. כאשר מוצאים את הדרך בה פוגעים מעט ככל האפשר בזכויות וכאשר בוחרים איזו זכות גוברת וחשובה יותר, אז ניתן להחליט כיצד לנהוג (למשל לאפשר הפגנה הפוגעת בזכות לחופש התנועה, אך רק בשעות בהן התנועה היא מעטה באותו כביש...). את השקלול והאיזון הזה בין הזכויות עושים הרבה פעמים שופטים בבתי משפט.

זכויות קבוצתיות/תרבותיות (זכויות המיעוט)

הגדרה: מדובר בקבוצות שרוצות לשמור על זהותן הייחודית השונה מזהות הרוב בתחומים של הגדרה עצמית, דת, שפה, תרבות וחינוך. אין מדובר בזכויות טבעיות, אלא בזכויות שמקורן בהסכמים פוליטיים של הקבוצה עם השלטון, במדינות בהן השלטון מכיר בזכותן לשמור על הייחוד שלהן ואף מספק להן אמצעים לשם כך. זכויות אלה אינן מוענקות לפרט, אלא רק מתוקף היותו חלק מקבוצה!

לא כל המדינות הדמוקרטיות מכירות בזכויות המיעוטים לשמר את ייחודן.

דוגמאות לזכויות קבוצה:

הזכות לאגירת חינוך אוטונומית בלשון הקבוצה – זכותו של המיעוט ללמד וללמוד בשפתו ואת התכנים הרלבנטיים לעולמו התרבותי.

הזכות להכרה בשפת המיעוט כשפה רשמית במדינה – זכות המיעוט ששפתו תוכר כשפה רשמית במדינה (תרגום בטלוויזיה ממלכתית, שלטי דרכים, לימוד השפה במערכת החינוך של הרוב, שימוש בשפה במסמכים רשמיים ועוד). בישראל ערבית היא שפה רשמית.

הזכות לייצוג בפרלמנט ובמוסדות השלטון – זכותו של המיעוט להיות מיוצג ברשויות השלטון ולפעול לקידום ענייניו (קידום חקיקה שתעגן זכויות המיעוט, מאבק באפליה וכו'). בישראל מפלגות ערביות.

הכרה בסיפוט דתי ואימון שרותי דת – זכות המיעוט לבטא את דתו, ולפעול על פיה ולקיים את מנהגיה. המדינה תסייע למיעוט להקים מוסדות דת (מסגד, כנסייה, בתי דין דתיים וכו'), תכבד את החגים הדתיים, ותייחד תקציבים לכך. בישראל – חוק שעות עבודה ומנוחה – יום החופש למוסלמי ביום שישי, קיימים בתי דין שרעיים.

הזכות לשימוש בשפה טריטוריאלית – זכותו של המיעוט לנהל את ענייניו בעצמו באזור שבו המיעוט מהווה את רוב התושבים (לקיים פרלמנט, ממשלה, בתי משפט). שתי אפשרויות:
א. **במסגרת פדרציה** – כל המדינה בנויה ממחוזות המפעילים שלטון עצמי. המיעוט חי באחד המחוזות ומקיים באזור זה שלטון עצמי, תוך כפיפות לשלטון המרכזי. יחסי הכוחות בין השלטון העצמי במחוז לשלטון המרכזי – מוגדרים בחוקה.

ב. **אוטונומיה טריטוריאלית** – המדינה מעניקה רק למיעוט שלטון עצמי באזורו (יחסי חוק וביטחון – נשארים בסמכות המדינה).

אם המיעוט מפוזר בכל המדינה – ניתן לתת לו **אוטונומיה קהילתית** (הקמת מוסדות תרבות, חינוך ודת למיעוט ברחבי המדינה).

זכויות חברתיות

הגדרה: הזכויות החברתיות הן זכויות המוענקות לפרט על ידי המדינה. מטרתן של הזכויות החברתיות היא להבטיח קיום רמת חיים אנושית סבירה לכל הפרטים החיים במדינה. ככלל, השירותים החברתיים אותם מספקת המדינה אמורים להינתן לכל אדם החי בתחומי המדינה, כלומר לכל תושב המקיים בה שגרת חיים ללא קשר למעמדו האזרחי (תושב = אדם החי במדינה חיי קבע ובה נמצאת משפחתו, עבודתו וכו'. לדוגמה – התושבים הערבים שבמזרח ירושלים, שאינם אזרחי ישראל, אך הם תושבים בשטח שסופח למדינה).

הזכויות החברתיות הן:

1. **הזכות לרמת חיים – חיים בכבוד** – רמת חיים בסיסית וסבירה היא תנאי חיוני לקיומו של אדם חופשי המסוגל לחשוב ולקבל החלטות הגיוניות. אפשר להבטיח את רמת החיים הבסיסית על ידי מתן תמיכה כספית ממשלתית למוצרים חיוניים ובסיסיים כמו לחם, חלב ועוד. כמו כן ניתן לתת קצבאות שונות נזקקים כגון השלמת הכנסה, קצבת זקנה, דמי אבטלה ועוד.
2. **הזכות לחינוך** – לכל ילד במדינה יש את הזכות לקבל השכלה כדי שירכוש מידע ויהפוך לאזרח עצמאי אשר יוכל לספק את צרכיו בעתיד. כל מדינה קובעת את גיל המינימום והמקסימום בו היא מממנת חינוך והיא מאפשרת בחירה בין סוגים שונים של בתי ספר. בישראל קיים חינוך חובה חנם (מגיל 3 ועד 18) המאפשר זאת.
3. **הזכות לטיפול רפואי** – זכות חברתית במסגרתה המדינה אחראית לספק לאזרחיה את השירותים הדרושים לשמירה על בריאותם, כך שאם חלו או נפצעו הם יזכו לטיפול רפואי הולם על ידי **חוק בריאות ממלכתי**. על פי חוק זה מתאפשר גם למי שאין לו את האפשרות לשלם דמי ביטוח רפואי, לקבל טיפול רפואי. שימו לב שלא מדובר על הזכות לחיים וביטחון שזו זכות אדם טבעית.
4. **הזכות לדיור – הזכות לקורת גג** – לכל אדם זכות לקורת גג ולמגורים נאותים. הסיוע הממשלתי ניתן על ידי דיור ציבורי לחסרי בית, מענקים לדיור, משכנתאות והלוואות בתנאי מימון נוחים, מימון בנייה לשם הוזלת הדיור ועוד.
5. **זכויות עובדים ותנאי תעסוקה** – זכות חברתית השומרת על הזכויות של העובדים, הכוללת מרכיבים כמו קביעת שכר מינימום, הגבלת מספר שעות העבודה, מתן תנאי עבודה סבירים, הגנה מפני אבטלה, הבטחת שכר שווה תמורת עבודה וחופש השביתה.

מחויבות המדינה הדמוקרטית למימוש הזכויות החברתיות

כלל המדינות הדמוקרטיות כיום מבינות שללא מידה מסוימת של מתן זכויות חברתיות, לא יתאפשר שוויון פוליטי. זאת בשל העובדה שאדם רעב, לא יוכל להשתתף באופן שווה בחיים הפוליטיים של המדינה, אדם ללא קורת גג נעדר את הזכות לכבוד ועוד. לכן, כל המדינות הדמוקרטיות מספקות שירותים חברתיים לתושביה, כלומר מקיימות מדיניות רווחה. יחד עם זאת, אין אחידות בין המדינות הדמוקרטיות ברמת הזכויות הניתנות ובהיקפן.

כל הדמוקרטיות אם כן הן מדינות רווחה, אולם הן נבדלות בהיקף תמיכתן בתושביהן בשל יכולתן הכלכלית, תפיסת עולמן החברתית-כלכלית ועוד.

כל החברות הדמוקרטיות מתמודדות כיום עם השאלה, מהי רמת החיים הסבירה, המבטיחה את שוויון הזכויות הפוליטיות (מתי אדם מבוסס מספיק כדי לממש את כלל זכויותיו וחירויותיו?). יש כאלה הטוענים כי הזכויות החברתיות צריכות להיכלל כחלק מזכויות האדם הטבעיות, ולכן המדינה חייבת להעניקן (מאפיין את הגישה הסוציאל דמוקרטית). מנגד, יש הטוענים כי חובה להבדיל בין הזכויות הטבעיות לבין הזכויות החברתיות (מאפיין את הגישה הליברלית). לשאלה זו אין תשובה חד משמעית וברורה. בתוך כך ניתן לראות כי כל

הדמוקרטייות מעניקות חינוך לתושביהן, אך לא כולם מעורבות בשוק העבודה בצורה היוצרת מקומות עבודה ותנאי העסקה הולמים.

מדינת הרווחה במדינות דמוקרטיות

בפרק העוסק במדיניות רווחה עסקנו בגישה הסוציאל דמוקרטית והגישה הליברלית. יש לציין כי במציאות אין מדינות הנמצאות בשלמות בכל אחת מן הגישות. מנגד, **כל הדמוקרטייות כולן הן מדינות רווחה**. בהקשר זה יש להבחין בין הגישה החברתית כלכלית, שהינה התיאוריה המנחה את קובעי המדיניות, לבין דרך הפעולה המבוצעת בפועל, כלומר המדיניות עצמה.

מדינת רווחה – מדינה דמוקרטית ומפותחת המקיימת מדיניות חברתית-כלכלית של רווחה, כלומר מדינה המספקת שירותים חברתיים ברמה כזו או אחרת לכלל הפרטים החיים בקרבה – זוהי מדיניות אוניברסאלית. שירותים אלה מבטיחים רמת חיים סבירה. במטרה לפעול לרווחת אזרחיה גובה המדינה מיסים. מדינות הרווחה הן לרוב מדינות מפותחות ומתועשות, קפיטליסטיות ודמוקרטיות.

מדינת הרווחה הדמוקרטית יכולה להתקיים גם תחת גישה ליברלית וגם תחת גישה סוציאל דמוקרטית.

מדינת הרווחה הפועלת על פי הגישה הליברלית

יוצאת מנקודת הנחה שהפרט אחראי לעצמו ולקידומו הכלכלי-חברתי. קידום זה יכול להתבצע בשוק חופשי, כאשר מתקיימת תחרות בין הפרטים. עם זאת, המדינה מבינה שהשוק החופשי לבדו אינו מושלם ואינו מספק בהכרח שירותים חברתיים ולכן המדינה נוקטת במדיניות רווחה.

מדיניות רווחה הפועלת על פי הגישה הסוציאל דמוקרטית

יוצאת מנקודת הנחה שלחברה יש אחריות כלפי הפרט, ולכן עליה לדאוג לענייניו הכלכליים – חברתיים, תוך עידוד סולידריות חברתית. מנגד, המדינה מבינה שעליה לקיים כלכלת שוק חופשי. לאור זאת, המדינה מקיימת מדיניות רווחה.

מדינות הרווחה נמצאות על רצף בין שתי גישות אלה. **הגישה הליברלית** תהייה מינימאלית ותספק שירותים חברתיים בסיסיים בלבד, בדרך כלל רק מדיניות סעד - מדיניות "רשת ביטחון".

לעומת זאת, **הגישה הסוציאל דמוקרטית** תתערב יותר בחיים החברתיים כלכליים ותעניק שירותים רבים ומגוונים. בדרך כלל בנוסף למדיניות הסעד, תינתן גם מדיניות של הענקת שירותי רווחה, כלומר "טרמפולינה".

מה ההבדל בין שירותי סעד לשירותי רווחה

מדינות רווחה מספקות כאמור שתי רמות של שירותים:

1. **סעד** – סיוע בסיסי ביותר שניתן ליחיד הנזקק. הסיוע תלוי במבחן סף שרק מי שעומד בו זכאי לתמיכה. למשל: מבחן כשירות לקבלת עזרה סיעודית/גובה ההכנסה למתן סיוע אבטחת הכנסה.

כל המדינות הדמוקרטיות כיום מספקות לכל הפחות "רשת בטחון" שתפקידה לדאוג לפרט שמסיבות שונות אינו מצליח לקיים עצמו ברמת חיים בסיסית. רשת הביטחון מעניקה סעד לנזקקים.

2. **רווחה** – שירותים חברתיים לכל, שירות אוניברסאלי הניתן לכולם, ללא קשר לנזקקות וזאת כחלק ממחויבות המדינה כלפי תושביה. שירותי הרווחה מבטיחים רמת חיים סבירה ונאותה הגבוהה מרמת החיים הבסיסית והיא מהווה "טרמפולינה" – כלומר מקפצה חברתית כלכלית לצמצום פערים. לכן, בנוסף לסעד יוענקו גם שירותים חברתיים כלכליים לכל התושבים. היקפם של שירותים אלה שונה ומשתנה ממדינה למדינה וממשל לממשל.

גישות חברתיות כלכליות - הגישה הליברלית מול הגישה הסוציאל דמוקרטית

הגישה הליברלית – גישה כלכלית חברתית המדגישה את החירות הכלכלית על פני השוויון הכלכלי החברתי כלכלי (מעדיפה את ערך החירות גם על חשבון השוויון הכלכלי-חברתי). בגישה זו מעורבות המדינה בתחום החברתי-כלכלי היא מינימלית והפרט אחראי על הרווחה שלו ומצבו הכלכלי. המדינה מעודדת יוזמה פרטית וכלכלה חופשית וכך נוצר שוק חופשי. לדוגמא, המדינה מפריטה שירותים שונים (כגון שירותי תקשורת, אנרגיה ועוד), מצמצמת מעורבות בכלכלה על ידי קיצוץ תקציבים ופיקוח מועט יותר על השוק הכלכלי.

הגישה הסוציאל דמוקרטית – גישה כלכלית חברתית המדגישה את השוויון החברתי-כלכלי על פני החירות הכלכלית. על פי גישה זו לחברה ולמדינה יש אחריות ומחויבות חברתית וכלכלית כלפי כל האזרחים ולכן המדינה צריכה להתערב בחיי החברה והכלכלה כדי לייצר שוויון מרבי ולצמצם פערים בחברה בין עניים לעשירים, גם אם כתוצאה מכך נפגעת החירות הכלכלית, היזמה הפרטית והתחרות החופשית (למשל גביית מס גבוה על משכורת גבוהה). על פי גישה זו, על המדינה לנהל "מדיניות מתערבת" ולעשות מאמצים ממשיים כדי לצמצם פערים חברתיים וכלכליים. תומכי גישה זו מוכנים להקריב חלק מן החירות על מנת לקדם את השוויון בין בני החברה בתחום החברתי כלכלי ולא להסתפק רק בשוויון הפוליטי. לדוגמא, ישנן זכויות חברתיות נרחבות, הענקת שירותים חברתיים, הלאמה ועוד.

השוואה בין הגישה הליברלית והגישה הסוציאל דמוקרטית

הדומה בין הגישות – ההסכמה על עקרון החירות, זכויות הפרט ושוויון וחירות במובן הפוליטי – חופש ביטוי לכל, חופש התאגדות, זכות שווה לבחור ולהיבחר, שוויון בפני החוק, כל קול שווה לקול אחר.

השונה בין הגישות – קיימת מחלוקת לגבי מידת השוויון החברתי כלכלי הרצויה בחברה והשאלה עד כמה עד כמה המדינה צריכה להיות מעורבת בחברה ובכלכלה כדי לקדם את השוויון הנ"ל.

קריטריון	הגישה הליברלית	הגישה הסוציאל דמוקרטית
אינדיבידואליזם או קהילתיות	גישה אינדיבידואליסטית לפיה הפרט הוא מרכיב היסוד של המסגרת המדינית	גישה קהילתית לפי הקבוצה/הקהילה היא מרכיב היסוד של המסגרת המדינית
מושג "החברה"	החברה הינה אוסף הפרטים שבה ואין לה ערך עצמי.	החברה הינה קהילה בעלת ערך עצמאי מעבר לאוסף הפרטים שבה.
הערך המרכזי הגובר במתח שבין חירות לשוויון והנימוק לכך	1. ערך מרכזי – חירויות הפרט, לשם מימוש אושרו של האדם. 2. ערך החירות גובר על השוויון שכן מימושו העצמי ורווחתו של הפרט תלויים במידת חירותו ואילו התערבות כלכלית פוגעת בחירותו (למשל בזכות לקניין)	1. ערך מרכזי – שוויון, ומתוך כך ערבות הדדית, לכידות וסולידריות. 2. השוויון גובר על החירות, שכן פערים גורמים לאדישות פוליטית, אי עצמאות מחשבתית, פגיעה בלכידות החברתית, ריקון הזכויות מתוכן ועלולים לערער את המשטר.
הזכויות המודגשות	הזכויות הטבעיות (חירויות הפרט)	הזכויות החברתיות-כלכליות
תפקיד המדינה	הגנה על זכויות הפרט והתערבות פחותה ככל האפשר בחייו.	דאגה לכלל האזרחים וצמצום פערים גם במחיר התערבות ופגיעה בחירותם של פרט או קבוצה.
אחריות על גורל הפרט	מכיוון שלפרט יש חירות, הרי שהוא אחראי על גורלו ולמידת הגשמת אורו. שיפור מצבו של הפרט מוטל על הפרט ולא על המדינה.	מכיוון שלחברה אחריות כלפי כל הפרטים שבה, הרי שגם למדינה תפקיד בשיפור חייו של הפרט בכלל ושל הקבוצות החלשות בפרט.
משמעויות השוויון ותחומיו	שוויון פורמאלי: מתן יחס דומה לדומים תוך התעלמות מנקודת המוצא ומהצרכים השונים. יש להחיל שוויון רק בתחום הפוליטי.	שוויון מהותי: מתן יחס שונה לשונים בהתייחס לנקודת המוצא ולהבדלים בין הפרטים. השוויון חל גם בתחום הכלכלי חברתי. רמת חיים סבירה היא תנאי להשתתפות פוליטית ולאוכלוסייה הענייה הזכויות ריקות מתוכן (גם פוליטיות) ועל כן יש לפעול לצמצום פערים.
מעורבות המדינה בכלכלה ובחברה	רק לקיום בסיסי ורק לנזקקים וזאת כדי לקדם את השוק החופשי.	המדינה מתערבת לשם יצירת שוויון חברתי כלכלי ולספק תנאי חיים נאותים ולא רק מינמליים.
מעמד הזכויות החברתיות	לא נכללות בזכויות הטבעיות	נכללות בזכויות הטבעיות.
פעולות שהמדינה עושה	הפרטה, הפחתת מיסים והפחתת פיקוח על השוק, קיצוץ קצבאות.	מיסוי, סבסוד, פיקוח על המחירים, חקיקה סוציאלית, הגדלת קצבאות, העדפה מתקנת.

על אף המתח המתקיים בין שני הערכים בדמוקרטיה – ערך השוויון וערך החירות, כלל הדמוקרטיה המודרנית הן מדינות רווחה, כלומר הן מפעילות מדיניות של תמיכה (ברמה כזו או אחרת) כלפי כלל האזרחים במדינה.

החברה והמשטר הדמוקרטי בעידן של גלובליזציה

גלובליזציה – הגדרה - גלובליזציה הינה התיאור של תהליכים כלל עולמיים המתרחשים בין מדינות, חברות ויחידים המתארים יכולת תנועה ומעבר הולכת וגדלה ל סחורות, שירותים, מידע, רעיונות ובני אדם. תופעה זו רק הולכת וגדלה והופכת את העולם לכפר גלובלי. עובדה זו משפיעה על תחומי חיים רבין כגון חברה וכלכלה, תרבות ולאומיות, משפט ויחסים בין המדינות.

גלובליזציה היא מערכת יחסים בין אומות, אשר במסגרתה המעבר בין מדינות של המידע, הטכנולוגיה, ההון, הסחורות והאנשים הולכים ומתרבים. בכך מדינות הולכות ומתקרבות זו לזו וכך כל העולם הופך להיות כפר קטן אחד – "הכפר הגלובלי". במסגרת הגלובליזציה תהליכים רבים בעולם מפסיקים להיות מנוהלים על ידי מדינות ומתחילים להתנהל על ידי חברות ותאגידים לא ממשלתיים כגון האו"ם, חברות וארגונים כלכליים כבנק העולמי ועוד. לגלובליזציה השלכות מרחיקות לכת על המערכות החברתיות, הפוליטיות והכלכליות של מדינות העולם:

- א. **כלכלה** - ליברליזציה של שווקי העולם וכלכלות המדינות ועלייה בהיקף המסחר ותנודות ההון. שוק העבודה העולמי משתנה. למשל, ייצור ותעשייה עוברים מהמדינות המפותחות (ארה"ב, ישראל) למדינות המתפתחות (באפריקה ובאסיה). כמו כן ישנה הגירת עובדים רבה (למשל מהגרי העבודה בישראל).
- ב. **חברה** – הגברת מודעות והזדהות של אנשים בכל העולם עם סוגיות כלל עולמיות ועם סוגיות מקומיות. למשל, באירופה מזדהים עם הרעב באפריקה ובכל העולם חוששים מפני התחממות גלובלית. תנועות מחאה בנושאים אלה קמות במדינות רבות ואף נוצרים גופים חוצי מדינות. שינויים תרבותיים גם הם משתנים
- ג. **פוליטיקה** – בתחום המדיני העולם כאמור החל להתנהל במידה רבה על ידי גופים בינ"ל או על מדינותיים (שאינם קשורים למדינה מסוימת). בנוסף, ישנם סוגיות פוליטיות כלל עולמיות המולידות מאבקים גלובליים ותנועות חוצות גבולות כמו גרין פיס.

עקרון הגבלת השלטון

הגדרה: השלטון מרכז בידו עוצמה רבה בשל שליטה על מקורות כלכליים, משאבי אנוש, שליטה על מקורות ידע וגופי כפייה (צבא, משטרה) המעניקים לו עוצמה רבה. על כן, על פי עקרון דמוקרטי זה, יש צורך להגביל ולבקר את השלטון וזאת כדי למנוע ממנו לרכז בידיו עוצמה גדולה מדי שתסכן את ההתנהלות הדמוקרטית, את זכויות האדם וכדי למנוע עריצות שלטונית. מלבד רעיון הפרדת הרשויות ישנם אמצעים נוספים (מוסדיים ולא מוסדיים) למניעת עריצותו של השלטון.

האמצעים להגביל את השלטון

את השלטון במדינה דמוקרטית מגבילים על ידי מספר אמצעים וביניהם הפרדת רשויות, חוקה, מנגנונים מוסדיים וחופ מוסדיים. להלן פירוט של אמצעים אלה:

רעיון הפרדת הרשויות

הגדרה: רעיון הפרדת הרשויות הינו אמצעי דמוקרטי המפצל את הכוח השלטוני לשלוש רשויות. פיצול זה מגביל את השלטון ומונע ריכוזיות של עצמה בידי גוף אחד. לכל רשות סמכויות שונות בניהול המדינה ובנוסף, ישנו עירוב סמכויות בין הרשויות השונות. בכך, כוחו של השלטון מפוזר ומרוסן.

רשויות הממשל כוללות את **הרשות המחוקקת** (הפרלמנט, בית נבחרים), **הרשות השופטת** (בתי המשפט לסוגיהם), את **הרשות המבצעת** (הממשלה) ומוסדות פיקוח למיניהם. **הפרדת הרשויות משמעה חלוקת הכוחות בין הגופים השלטוניים ויצירת תלות הדדית ועירוב סמכויות בין הרשויות השונות.** הפרדת הרשויות אינה מוחלטת, אלא כל רשות תלויה ברשויות האחרות, מאזנת ובולמת אותה וכך נוצרת מערכת של איזון ובלימה.

דוגמא לעירוב סמכויות בין הרשויות: בחוקים בישראל ניתן לראות כי:

הרשות המחוקקת (הפרלמנט, הכנסת): מחוקקת את החוקים.

הרשות המבצעת (הממשלה): אחראית ליישום ואכיפת החוקים, גם באמצעות חקיקת משנה.

הרשות השופטת (בתי המשפט): מענישים את העוברים על החוקים וקובעת תקדימים משפטיים בהסתמך על החקיקה.

דוגמא לבלימה של הרשויות: הרשות השופטת יכולה לבטל חקיקה של הרשות המחוקקת שאינה עולה בקנה אחד עם חוקת המדינה ועם ערכים דמוקרטיים. בשם אותה הסיבה היא יכולה לבטל צווים או תקנות של הרשות המבצעת.

דוגמא לכך שההפרדה בין הרשויות אינה מוחלטת: בישראל שרים (חברי הממשלה – הרשות המבצעת) בדרך כלל מכהנים גם כחברי כנסת (הרשות המחוקקת). הכנסת מחוקקת חקיקה ראשית והממשלה מחוקקת חקיקת משנה שנועדה להוציא לפועל את החקיקה הראשית (ואסור שתסתור אותה).

חוקה דמוקרטית כאמצעי להגבלת השלטון

הגדרת חוקה דמוקרטית

החוקה הנה מערכת של נורמות המנוסחות במסמך מכונן (מרכזי ויסודי). החוקה קובעת את עקרונות היסוד של המדינה ואת חזונה. בחוקה מציינים את מבנה רשויות השלטון, את הסמכויות שלהן והיחסים המתנהלים ביניהן. החוקה שומרת על זכויות האזרחים וזכויות האדם במדינה.

כיצד החוקה מגבילה את השלטון ורשויותיו

1. חוקה דמוקרטית קובעת את עקרונות וערכי היסוד של המדינה ואת זכויות האדם, האזרח והמיעוט, ומגדירה את גבול סמכויותיו של השלטון.
2. בד"כ במדינה דמוקרטית החוקה פורמאלית ונוקשה, ולכן לרוב הפרלמנטארי, העושה את דברה של הממשלה בבית המחוקקים, קשה לשנותה.
3. החוקה מהווה את המסמך בעל המעמד המשפטי העליון העומד מעל כל החקיקה ורשויות השלטון, לכן הרוב הפרלמנטרי ויתר הרשויות אינם יכולים לפעול בסתירה לחוקה.

תפקידיה(מטרותיה) של חוקה דמוקרטית

הסבר כיצד החוקה מגשימה את התפקיד או המטרה	תפקיד/מטרה
<p>החוקה היא מסמך בעל מעמד על המגדיר את גבול סמכותן של הרשויות ואת הזכויות והערכים המרכזיים, וכל הרשויות כפופות להוראותיו לרבות המחוקק עצמו. כל פעולה העומדת בסתירה לכלליה עלולה להיפסל על ידי בית המשפט המוסמך לכך, לרבות חקיקה.</p>	<p>1. להגביל את רשויות השלטון</p>
<p>החוקה מגינה את זכויות האדם והאזרח על ידי הגדרתן ושריון מפני שינוי ברוב מיוחס. כל אזרח הנפגע מפעולה שלטונית הפוגעת באחת מהזכויות המעוגנות בחוקה זכאי לעתור לבית המשפט המוסמך כדי שיבטלה.</p>	<p>2. להגן על זכויות האדם והאזרח</p>
<p>החוקה מגנה מפני עריצות הרוב הפרלמנטארי ומגינה על זכויות המיעוט באמצעות הגדרתן ושריון מפני שינוי על ידי רוב מיוחס, המונע מהרוב המוחלט בפרלמנט לנצל את כוחו על מנת לשנותה על ידי חקיקה לטובת מניעים אישיים וקצרי טווח.</p>	<p>3. למנוע את עריצות הרוב ולהגן על זכויות המיעוט</p>
<p>החוקה מבטיחה את יציבות המשטר הדמוקרטי וערכיו על ידי הגדרתם ושריונם ברוב מיוחס מפני שינויים תכופים על ידי רוב רגיל ואקראי העלול לנצל את כוחו ולשנותה ממניעים צרים וקצרי טווח.</p>	<p>4. להבטיח את יציבות המשטר הדמוקרטי והערכים המרכזיים</p>
<p>החוקה הנה מכשיר המאפשר לחנך לאורו ערכים דמוקרטיים ולהטמיע תרבות פוליטית ראויים- דבר החשוב בעיקר במדינה בה אין מסורת דמוקרטית ארוכת שנים.</p>	<p>5. לחנך לתרבות פוליטית דמוקרטית</p>
<p>להגדיר את רשויות השלטון, סמכויותיהן, תפקידיהן, נוהלי הרכבתן ואת יחסי הגומלין ביניהן. כלומר את עקרון הפרדת הרשויות וה"איזונים והבלמים".</p>	<p>6. להגדיר את רשויות השלטון, הרשויות-איזונים ובלמים ואת הפרדת ביניהן.</p>
<p>החוקה מגבשת ומאחדת את העם ומחזקת את ההסכמיות שכן הצורך לגייס רוב מיוחס מהעם, דורש גיבוש המכנה המשותף הערכי שעליו ניתן להגיע להסכמה רחבה ככל האפשר בין רוב חלקי העם.</p>	<p>7. לאחד ולגבש את העם ולחזק את ההסכמיות</p>

דוגמאות למנגנונים מוסדיים לפיקוח וביקורת על השלטון

כדי לרסן את כוחה של הממשלה ואת כוחו של השלטון וכדי לפקח על השלטון, המדינה הדמוקרטית דואגת להקים מנגנונים שונים. מנגנונים אלה הינם מנגנונים מוסדיים-פורמאליים (שהמדינה הקימה והם קיימים ומתנהלים על פי חוק). הגופים העיקריים לפיקוח על השלטון הם הפרלמנט, מבקר המדינה, נציב תלונות הציבור ובתי המשפט.

דוגמאות למנגנונים מוסדיים/פורמאליים לפיקוח וביקורת על השלטון

הרשות המחוקקת – הפרלמנט – בידי אמצעי ריסון רבים ושונים ובהם:

- חקיקה – חוקי הכנסת מחייבים את הממשלה והממשלה כפופה להם במסגרת עקרון שלטון החוק.
- הפרלמנט (ובישראל הכנסת) מייצג את ריבונות האזרחים.
- הצבעת אי אמון – במשטרים פרלמנטאריים הרשות המחוקקת יכולה להפיל את הממשלה אם היא לא פועלת על פי רצונו של הפרלמנט.
- אופוזיציה – סיעות בפרלמנט שאינן חברות בממשלה ומנסות להתנגד לה ולבקר אותה.
- התקציב – תקציב המדינה, שרק על בסיסו יכולה הממשלה לפעול, מאושר על ידי הפרלמנט.
- ועדות הפרלמנט אף הן מבקרות את הממשלה והממשלה חייבת בדיווח להן.
- בישראל הכנסת מהווה גם רשות מכוננת שתפקידה לכתוב חוקה.

מבקר המדינה – מוסד שלטוני המבקר את פעילותה של המערכת הממשלתית והציבורית ומפקח עליה. המבקר בודק את השלטון מבחינת התנהלות כלכלית, טוהר מידות, התנהלות תקינה ועוד. מוסד מבקר המדינה מחליט בעצמו את מי לבדוק וממציא הבדיקה מתפרסמים בכלי התקשורת. מבקר המדינה פועל בשמה של הכנסת – הכנסת בוחרת בו לתפקיד, יכולה להטיל עליו משימות ולקבל ממנו דיווח על ממצאיו.

נציב תלונות הציבור – אחד מתפקידיו של מבקר המדינה הוא לקבל פניות של אזרחים הנוגעות להתנהלות השלטון ולפגיעה של מוסדות השלטון באזרחים. הפגיעה באזרחים יכולה לנבוע מאי צדק, מחריגה מסמכות, התנהלות לא תקינה ואפילו נוקשות יתר.

מערכת המשפט – הרשות השופטת – רשות זו מופקדת על עשיית צדק במדינה ומהווה חלק ממערכת אכיפת החוק. בתי המשפט בוחנים אם האזרחים והשלטון פועלים על פי החוק. בתי המשפט גם שומרים על זכויות האדם ומפקחים על הרשות המחוקקת על ידי פרשנות של חוקים והסתמכות על החוקה. בנוסף לכל אלה מערכת המשפט מיישבת סכסוכים בין האזרחים לבין עצמם ובין האזרחים לרשויות השלטון.

בנוסף למנגנונים המוסדיים, קיימים גם מוסדות ומנגנונים חוץ-מוסדיים להגבלת כוחו של השלטון. מדובר בארגונים ומוסדות התנדבותיים שפועלים ללא הסמכה חוקית. גופים אלה מגבילים את השלטון על ידי הפעלת לחץ, יצירת הד תקשורת, קיום של עצרות והפגנות ועוד.

דוגמאות למנגנונים חוץ מוסדיים לפיקוח וביקורת על השלטון (מנגנונים שלא המדינה הקימה ופועלים באופן עצמאי ובלתי תלוי במדינה)

התקשורת – אמצעי התקשורת עוקבים אחר פעולות השלטון ועל ידי סיקור ותחקירים המגלים פעולות בלתי תקינות, או פעולות המנוגדות לדעתו של הציבור ועל ידי כך מגבילים את השלטון (לעיתים על ידי גיוס והעלאת המודעות של דעת הקהל ולעיתים על ידי הפעלה של רשויות החוק).

הפגנות ודעת הקהל – הציבור, שהוא הריבון במדינה הדמוקרטית, בוחר את נציגיו לפרלמנט ובמשטר נשיאותי גם לנשיאות. מעורבותו בבחירות, כמו גם הפגנות, עצרות, מכתבים ועוד מגבילים את השלטון.

אמנות לסוגיה – באמצעות אמנות כמו תיאטרון, קולנוע, תערוכות ועוד ניתן לבקר את השלטון.

שימו לב: נסו לחשוב כיצד כל מנגנון חוץ-מוסדי מגביל את השלטון – למשל כיצד עושה זאת התקשורת?

עקרון שלטון החוק

הגדרה: עקרון דמוקרטי הקובע כי כל מי שבמדינה כפוף לחוק וכולם חייבים לציית לו, לרבות השלטון והאזרחים. החוק צריך להיחקק בהליך דמוקרטי ותוכנו צריך לשקף מחויבות לזכויות אדם, לעקרונות הדמוקרטיים ולערכים של המדינה. כמו כן, כוחן של רשויות השלטון גם הוא נובע מכוח החוק.

שימו לב: עקרון שלטון החוק הוא שברירי. הוא נובע מההסכמה של האזרחים לציית לו ובמידה וכלל האזרחים לא יצייתו לו הדמוקרטיה תקרוס.

שלטון החוק במובן הפורמאלי ובמובן המהותי

מובנו הפורמאלי של שלטון החוק – החוק קובע את גבולות המותר והאסור לאזרחים ולשלטון. על החוקים להיות מחוקקים בצורה דמוקרטית, ברורים ועליהם להתפרסם לציבור.

מובנו המהותי של שלטון החוק – במובנו המהותי, שלטון החוק מתייחס לתוכנו של החוק וקובע כי על החוקים לשמור על זכויות האדם ועל העקרונות הדמוקרטיים. על החוק לשמור על זכויות המיעוט, למנוע עריצות של שלטון ולהלום את מהות הדמוקרטיה.

גבולות הציות לחוק במשטר הדמוקרטי – סוגי עבריינות

ישנם סוגים שונים של עבריינות (כלומר עבירה על החוק) המוצגים בטבלה הבאה (כל סוגי העבריינות מהווים עבריינות פלילית):

סוג העבריינות	מניע/מאפיינים	דוגמא
עבריינות פלילית רגילה	הפרת חוק שאדם מבצע מתוך מניע, דחף או אינטרס אישי ופעמים רבות בשל רצון לרווח אישי. זוהי עברה על החוק הפוגעת בסדר הציבורי והן בביטחון האישי של האזרח	גניבה, אונס, רצח, שוחד, תקיפה, רמאות.
עבריינות אידיאולוגית	הפרת החוק נובעת מתוך השקפת עולם. המניע לעברה על החוק נובע מתוך כוונה למחות נגד מדיניות מסוימת ולהביא לשינוי במדיניות.	קבוצה פוליטית המתנגדת למדיניות הממשלה וסוגרת כביש תוך הבערת צמיגים.
עבריינות שלטונית	עברה על החוק המתבצעת על ידי אדם הנמצא בעמדה עם סמכות באחת מרשויות השלטון, או לחלופין גוף שלטוני כלשהו המנצל את סמכויותיו מתוך כוונה לשרת עניין או קבוצה, או אפילו מתוך כוונה להיטיב עם המדינה, אך בניגוד לחוק.	שר הלוקח תקציבים ממשרדו ומעבירם לידי מפלגתו.

חובת אי הציות לחוק: פקודה בלתי חוקית בעליל

לא כל אי ציות לחוק הינו בגדר עבריינות. ישנם מקרים קיצוניים ונדירים בהם דווקא הציות לפקודה/חוק הינו בגדר עבריינות והחובה הדמוקרטית היא **שלא לציית!** מקרים כאלה מתקיימים בעיקר בסיטואציה הצבאית, כאשר ניתנת פקודה בלתי חוקית בעליל (בעליל=באופן מוחלט).

הגדרה של פקודה בלתי חוקית בעליל:

1. פקודה או צו הסותרים בתוכנם את הערכים הבסיסיים של חברה מתוקנת והם בלתי מוסריים לחלוטין. זוהי פקודה שגם מי שאינו משפטן מבין שאסור לציית לה וזאת משום שזו פקודה הנוגדת את מצפוננו של האדם ויש בה **אי חוקיות הדוקרת את העין ומקוממת את הלב – דגל שחור מתנוסס מעליה!**
2. על הפרט מוטלת חובה שלא לציית לפקודה זו.
3. מי שציית לפקודה זו יועמד לדין (וכמובן שגם נותן הפקודה).

דוגמא לפקודה בלתי חוקית בעליל: **פרשת כפר קאסם – ב-1956**. עם פתיחת מבצע סיני, הוטל עוצר על כפרים ערביים בין השעות 21:00 עד 6:00 למחרת. הפקודה הייתה לירות במי שמפר את העוצר. באמצע היום של ה – 29.10.56 החליטו להקדים את שעת העוצר, אולם תושבים מכפר קאסם שעבדו בשדה לא ידעו על כך וכשחזרו עם ערב לכפר ניתנה פקודה

לירות בהם. 43 מתושבי הכפר נורו למוות באותו ערב על ידי משמר הגבול, בהם נשים וילדים. מפקד הכוח כמו גם היורים הורשעו בבית המשפט.

שימו לב! קיימת גם פקודה בלתי חוקית. מדובר על פקודה לא חוקית, אך כזו שניתן להשיב את הנזק שנגרם בה, או לחלופין שהיא איננה בגדר "דוקרת את העין ומקוממת את הלב". במקרה של פקודה בלתי חוקית יש לנהוג כך:

למלא את הפקודה – כלומר לציית לה ולאחר מכן לדווח על המפקד. (דוגמא: עריכת חיפוש בבית ללא צו חיפוש מבית משפט). חייל **שיסרב** למלא את הפקודה, **יועמד לדין**.

דילמות ומתחים בסוגיית הציות לחוק

במקרים מסוימים ישנו ספק או מחלוקת האם על האזרח לציית לחוק. כך למשל במקרה של סרבנות בו הציות לחוק עלול לפגוע בחופש המצפון של אדם, המהווה זכות יסוד. לדוגמא, האם אדם המתנגד למלחמות ולשימוש בנשק (פציפיסט) חייב להתגייס לצבא על אף שזה נוגד את מצפונו? האם יש לו זכות לסרבנות? האם הסרבנות מהווה עבריינות מצפונית-אידיאולוגית?

זכות הדמוקרטיה להגן על עצמה מפני קבוצות לא דמוקרטיות

היות וקבוצות קיצוניות, אנטי ליברליות (למשל ארגוני טרור), מנסות לעיתים לפגוע בדמוקרטיה על ידי ניצול החופש שהדמוקרטיה מעניקה, הדמוקרטיה סיגלה לעצמה מנגנונים המאפשרים לה להגן על עצמה מפני קבוצות אלה. לשם המשך קיומה, הדמוקרטיה נוטה לעיתים לנקוט בצעדים קיצוניים המכונים "**גישת הדמוקרטיה המתגוננת**".

על פי גישה זו, לעיתים יש להקריב חלק מהכללים והעקרונות של הדמוקרטיה, לשם שמירה על הדמוקרטיה עצמה ועל אזרחיה. האיזון בין הפגיעה בחירויות ובעקרונות הדמוקרטיים, לבין שמירה על הדמוקרטיה הוא איזון קשה, אשר יוצר מחלוקות בתוך הדמוקרטיה.

ישראל הינה מדינה דמוקרטית המיישמת את גישת הדמוקרטיה המתגוננת וכמוה ישנן דמוקרטיות רבות. בישראל, גישת הדמוקרטיה המתגוננת באה לידי ביטוי בחקיקה. למשל, הקורא למרד צפוי למאסר (כלומר – קריאה למרד היא מחוץ לגבולות חופש הביטוי). בנוסף, רשימות (מפלגות) הקוראות לביטול הדמוקרטיה בישראל, או ששוללים את היותה מדינה יהודית, הן רשימות שאסור להן להתמודד בבחירות לכנסת (וגם בכך נפגעות לכאורה חופש ההתאגדות ותנאי לבחירות דמוקרטיות).

בטחון ודמוקרטיה: זכות המדינה להגן על עצמה ועל אזרחיה מפני

איומים על הביטחון

דמוקרטיה הנמצאת תחת איום בטחוני קיומי, כגון ישראל, נהגו בעבר ונוהגות גם כיום לחוקק חוקים מסוימים המגבילים חירויות ואף פוגעים בעקרונות דמוקרטיים כגון עקרון שלטון החוק. בישראל, היות והדמוקרטיה מתקיימת למן היווסדה תחת איום קיומי בטחוני ישנם כמה מנגנונים המסייעים למדינה בשמירה על קיומה ובטחון אזרחיה:

חקיקת חירום

- **תקנות לשעת חירום** – בשנת 1948, בזמן מלחמת העצמאות, הוכרז מצב חירום זמני במדינה. מאז מצב החירום במדינה לא בוטל והפך למצב קבוע. במסגרת מצב החירום מוענקות לממשלה סמכויות לקבוע תקנות שאינן זקוקות לאישור הכנסת ויכולות לעמוד גם בסתירה עם חקיקה קיימת בכנסת. **הרעיון** שעומד מאחורי התקנות לשעת חירום, הוא שבזמן חירום אין זמן לקבלת ההחלטות האיטיות והמורכבת של הכנסת ויש צורך לפעול מהר ולכן ניתן בידי הממשלה סמכות זו. **הסכנה** הקיימת בתקנות לשעת חירום היא שהשלטון ינצל אותן לרעה ויפגע בזכויות האדם ובמדינה הדמוקרטית.

- **תקנות הגנה (שעת חירום 1945)** – תקנות ההגנה נקבעו במסגרת המנדט הבריטי על ידי הבריטים ולא במסגרת המדינה, וזאת כדי להלחם במחתרות שהיו קיימות בארץ. עם קום המדינה, התקנות לא בוטלו והמשמעות של כך היא שלממשלה יש סמכויות רבות שניתן להפעיל לצורכי ביטחון. בשם תקנות ההגנה, שר הביטחון יכול להגביל את חופש התנועה של אדם, לסגור אזורים, למנוע את חופש ההתאגדות של קבוצה במדינה, להטיל צנזורה על העיתונים ולבצע מעצר מינהלי נגד אדם מבלי שהועמד לדין והורשע. משנת 1979 הוטלו כמה הגבלות על תקנות ההגנה וזאת בניסיון להגן על הדמוקרטיה:

1. הסמכות למעצר מינהלי נתונה רק בידיו של שר הביטחון ולא לרמטכ"ל כפי שהיה נהוג עד אותה עת (לרמטכ"ל עדיין סמכות לעצור אדם ל-48 שעות).
2. קיימת ביקורת משפטית על המעצר המנהלי והוא מובא לאישורו של נשיא בית המשפט המחוזי. על ההחלטה ניתן לערער לבית המשפט העליון.
3. תקופת המעצר המנהלי מוגבלת ל-6 חודשים ואח"כ מותר להאריכה רק באישור בית המשפט.

מעצר מנהלי – אחזקת אדם במעצר על סמך חשדות בלבד וללא הגשת כתב אישום. מעצר זה מתבצע ללא משפט – כלומר מבלי שהוכח שהאדם עבר על החוק. זהו למעשה מעצר מניעתי- הנועד למנוע מהאדם לעשות מעשה.

תפיסות דמוקרטיות

בתוך מושג הדמוקרטיה עצמו, קיימות תפיסות שונות לגבי יחסיהן של החברה והמדינה. בגישות שיוצגו להלן ניתן לראות תפיסות שבמרכזן הפרט ותפיסות שבמרכזן הכלל. במקרה הזה ישנה מחלוקת לגבי תפיסת האזרחות הדמוקרטית, אך אין מחלוקת על עצם הדמוקרטיה.

עמדה דמוקרטית-ליברלית-אינדיבידואלית – עמדה זו מעמידה במרכז את הפרט ואת האוטונומיה שלו כאדם ורואה בו ריבוני להחליט מהו ה"טוב" עבורו. תפקיד המדינה לאפשר לכל אזרח מימוש מירבי של רצונותיו (הפרטיים) וזכויותיו ללא התייחסות להשתייכותו האתנית-תרבותית. במסגרת מדינה זו כל פרט וקבוצה רשאים לקבוע לעצמם את ערכיהם והמאפיינים התרבותיים שלהם.

- **עמדה דמוקרטית-רפובליקנית** – עמדה זו רואה את הפרט גם כיחיד, אך גם כחלק מהקהילה הלאומית של המדינה. תפקיד המדינה על פי גישה זו הוא לא רק לאפשר את חירויות הפרט, אלא גם לקדם את טובת הכלל ולממש את ערכי הקהילה המשותפים של האזרחים. ערכי הקהילה נקבעים כמובן בצורה דמוקרטית. עמדה זו לא שוללת את זכויות המיעוטים במדינה ואף אינה שוללת את שייכותם של המיעוטים המהווים אזרחים שווי זכויות.

- **עמדה דמוקרטית-רב תרבותית** – עמדה זו רואה את הפרט הן כיחיד והן כחלק מקהילה – לאומית, אתנית-תרבותית או דתית. תפקיד המדינה על פי גישה זו, הוא לא רק להבטיח את חופש הפרט, אלא המדינה נועדה גם כדי לתמוך בקהילות השונות המצויות בתוכה במידה שווה. התמיכה של המדינה בקבילות שבה נעשית בעיקר באמצעות תקצוב הקבוצות השונות ומתן ביטוי לקבוצות במרחב הציבורי. חשוב להדגיש כי ברמת המדינה ישנו שוויון בין הקהילות השונות.

טבלה המשווה בין הגישות השונות לזהות האזרחית בדמוקרטיה :

תפיסה דמוקרטית רב-תרבותית	תפיסה דמוקרטית רפובליקנית	תפיסה דמוקרטית ליברלית-אינדיבידואלית	
תפיסה זו רואה את החברה כנחלקת לקבוצות רבות ולסוגים שונים של שייכות (לאומית, אתנית, דתית, תרבותית) והמדינה מחויבת לאפשר את השונות ואת ייחודן התרבותי וזהותן של הקבוצות הקיימות בה (מרחבים נפרדים לכל אחת מן הקבוצות והתרבויות בתוך מרחב משותף).	תפיסה זו מתבססת על ראיית החברה כקהילה בעלת ייעוד לאומי משותף (של כלל אזרחי המדינה – אם מבחינה לאומית אתנית-תרבותית ואם מבחינה לאומית אזרחית-פוליטית). הייעוד הלאומי המשותף מהווה בסיס לקשר ולשייכות בין אזרחי המדינה, והמדינה מבקשת להעצים את תחושת הסולידריות והזהות המשותפת. והיחיד אינו אלא השתקפות של החברה וערכיה.	תפיסה זו מעמידה את הפרט ואת האוטונומיה שלו כאדם במרכז, ורואה בו ריבוני להחליט מה טוב עבורו, כשמנגד ניצבת המדינה והיא צריכה לאפשר לו לממש את ערכיו.	תפיסת היסוד
הקבוצה/ות (הקבוצתיות) במרכז.	הקולקטיב הלאומי במרכז (כלל האזרחים).	הפרט במרכז.	מי במרכז
לאומיות אתנית תרבותית.	לאומיות אתנית-תרבותית או לאומיות אזרחית-פוליטית.	לאומיות אזרחית-פוליטית.	סוג הלאומיות המתאים
המדינה מחויבת לזכויות הפרט ולחירויותיו.	המדינה מחויבת לזכויות הפרט ולחירויותיו.	המדינה מחויבת לזכויות הפרט ולחירויותיו.	זכויות האדם (חירויות הפרט)
המדינה מכירה בזכויות קיבוציות.	המדינה עשויה להכיר בזכויות קיבוציות, אך עשויה גם לא להכיר בזכויות קיבוציות בגלל השאיפה ליצור זהות תרבותית-ערכית משותפת (לדוגמה, ישראל המייצגת גרסה היסטורית-תרבותית של הרפובליקניזם מכירה בזכויות קיבוציות של מיעוטה הלאומיים, ואילו צרפת המייצגת גרסה פוליטית של הרפובליקניזם אינה מכירה בזכויות קיבוציות).	המדינה אינה מכירה בזכויות קיבוציות.	זכויות קיבוציות (זכויות קבוצה)
הדגשת הזיקות הערכיות-התרבותיות של קבוצות השתייכות השונות; כל קבוצה והערכים הייחודיים לה. יש מקום לתרבויות ולמורשות של כל קבוצה.	הדגשת הזיקה הערכית ללאום, לזהותו ולתרבותו, ושאיפה ליצור זהות ערכית-תרבותית משותפת. יש מקום רק לתרבות פוליטית אחידה ומשותפת במרחב הציבורי (אם אתנית-תרבותית או אזרחית-פוליטית) שאותה המדינה שואפת לקדם ולטפח.	דגש על עקרונות פוליטיים כגון חירות, סובלנות ושוויון אזרחי. נייטרליות ערכית של המדינה מבחינה חברתית ותרבותית. תרבות וזיקות מורשתיות הן עניינו הפרטי של האדם.	הגישה הערכית והתרבותית
מעבר למחויבות האזרחית לחוקי המדינה, האזרח מחויב לערכים ולתרבות הקבוצה אליה הוא שייך וקשור.	מעבר למחויבות האזרחית לחוקי המדינה, האזרח נדרש להכיר את תרבותו ולהזדהות עמה.	מחויבות אזרחית לחוקי המדינה.	מחויבות הפרט לחברה ולמדינה
האזרחות היא לא רק סטטוס משפטי אלא גם סטטוס תרבותי-קבוצתי.	האזרחות היא לא רק סטטוס משפטי, אלא גם סטטוס תרבותי-קולקטיבי.	האזרחות היא סטטוס משפטי שתפקידו להעניק לפרט זכויות והגנה.	תפיסת האזרחות
הדגשת הטוב החברתי של כל קבוצה.	הדגשת הטוב החברתי הקולקטיבי המשותף. הטוב החברתי איננו ניתן להגדרה אלא במסגרת של חברה בעלת שורשים היסטוריים משותפים שבה האזרחים קשורים זה לזה בעבותות של שייכויות לאומיות. מוסד המדינה ו"הטוב המשותף" אמורים לשקף את היסודות הלאומיים המשותפים ולחזקם.	הדגשת העדפותיהם הפרטיות של יחידים. אין טוב חברתי משותף.	הטוב החברתי המשותף